

De kunst van het onderwijzen. De veelbelovende toekomst van het literatuuronderwijs in zeven axioma's¹

1. In welke tijd leven we?

In de vorige eeuw zijn we volgens veel cultuurbeschouwers onze culturele ankers kwijtgeraakt. Veel vanzelfsprekendheden worden aangevallen en betwijfeld, zo ook de leeslijst. “Die boekenlijst is misdadig. Fuck de canon”, fulmineerde Christiaan Weijts (NRC, 18 januari 2016).

De literatuur als serieuze kunstvorm verliest terrein. De belangrijkste verandering van de afgelopen dertig jaar is wel dat de literatuur deel is gaan uitmaken van de massacultuur. Er zijn meer schrijvers en er verschijnen meer ‘literaire’ boeken dan ooit. Desondanks is de voortgaande ontleding een feit, vooral onder jongeren. Met als gevolg dat de laaggeletterdheid bij de sociaal kwetsbare groepen toeneemt. Ook in het hoger onderwijs blijken veel eerstejaarsstudenten nog niet over de vereiste taalvaardigheden te beschikken. Deze problemen zijn niet terug te brengen tot één oorzaak, maar vast staat dat de voortschrijdende ontleding, en dus het gebrek aan langdurige en regelmatige onderdompeling in goed geschreven Nederlands, een heel belangrijke factor is.

2. Wat is nodig om het tij te keren?

Je kunt bij de pakken neer gaan zitten en er schande van spreken of je kunt het relativeren en stellen dat deze ontwikkelingen nu eenmaal van alle tijden zijn. Met pessimisme schieten we evenwel weinig op en als we te veel relativeren, ontkennen we de waarden die op het spel staan (Heijne 2011). Maar om welke waarden gaat het dan en hoe levenskrachtig is de literatuur nog in ons digitale en multimediale tijdperk?

Om met deze laatste vraag te beginnen. Nieuwe kennis en technologieën zullen onze wereld nog verder transformeren. Maar als de literatuurgeschiedenis ons iets heeft geleerd, dan is het wel dat de literatuur heel flexibel is en zich makkelijk aanpast aan technologische ontwikkelingen en nieuwe maatschappelijke contexten (Dorleijn, De Geest & Verstraeten 2017). Ik maak me dus geen enkele zorg over het voortbestaan van het verhaal, de roman en het gedicht. Maar er is wel reden tot zorg over het literatuuronderwijs. Het gewicht van literatuur in het curriculum is in de afgelopen twintig jaar sterk afgenomen. Lange tijd was het literatuuronderwijs ‘sacrosanct’ en was haar aanwezigheid in het curriculum onomstreden. Voor de meeste docenten geldt dat nog steeds, maar voor veel leerlingen is het lezen van boeken een ‘abnormale’ tijdsbesteding geworden. Om die reden vinden ze het heel erg belangrijk dat de docent de ‘waarom-vraag’ kan beantwoorden en hen weet te overtuigen van het belang van literatuur voor hun ontwikkeling (Witte & Jansen 2016).

3. De legitimering van literatuur in het onderwijs

Hoe kunnen we literatuur in het onderwijs legitimeren en zin geven? Doorgaans onderscheidt men drie algemene functies van het onderwijs:

1. de kwalificerende functie (voor bepaalde opleidingen/beroepen);
2. de socialiserende functie (om te kunnen participeren in de maatschappij/cultuur);
3. de subjectiverende functie (om een persoon te worden en zijn) (Biesta 2012).

Onderstaande tabel laat zien dat het literatuuronderwijs veel potentie heeft voor zowel de socialiserende als de subjectiverende functie, en zelfs voor de kwalificerende functie.

Subjectiverend	<i>Algemene ontwikkeling:</i> de eigen horizon verbreden, vanuit meerdere perspectieven nieuwe en andere ‘werelden’ en mensen leren kennen, ook in andere situaties, tijden en culturen (intercultureel en historisch besef). <i>Morele ontwikkeling:</i> persoonlijke visie ontwikkelen over morele kwesties (goed, kwaad, schuld, vriendschap, verraad, verantwoordelijkheid, etc.) – literatuur als ‘moreel laboratorium’. <i>Ontwikkeling empathisch vermogen:</i> leren om zich in anderen te verplaatsen en vanuit dat perspectief naar situaties en gebeurtenissen te kijken (<i>role taking</i>). <i>Ontwikkeling eigen identiteit:</i> identificatie met personages en situaties (spiegelen, troost vinden) – zelfkennis opdoen en soms ook zelfhulp vinden (bibliotherapie). <i>Ontwikkeling literaire smaak:</i> oog ontwikkelen voor kwaliteit en schoonheid, versterken van het onderscheidingsvermogen.
Socialiserend	<i>Literair:</i> vertrouwd raken met en kunnen participeren in de boekenwereld en literaire wereld, dus ook kennis van literaire genres, begrippen en theorie. <i>Cultureel:</i> kennis van cultuur- en literatuurgeschiedenis, inclusief de belletrise. <i>Sociaal-maatschappelijk:</i> via literatuur deelnemen aan het debat over maatschappelijke en politieke kwesties. <i>Creëren, expressie:</i> leren vertellen en dichten.
Kwalificerend	Het lezen van boeken is een zeer effectieve manier voor de ontwikkeling van vocabulaire, tekstbegrip, spelling (woordbeeld), leessnelheid en stijlgevoel. Het lezen van fictie en literatuur activeert de verbeelding (noodzakelijk voor de taalontwikkeling). Het lezen en verwerken van fictie en literatuur bevordert de reflectie over de leeservaringen en bevindingen van de leerlingen en stimuleert dus een onderzoekende houding (hogere-denkvaardigheden). Leerlingen leren hun ervaringen, bevindingen en opvattingen schriftelijk en mondeling uit te drukken, alleen en in dialoog met anderen. Leerlingen leren zich te concentreren op een lange tekst.

Tabel 1 – Functies en doelen van het literatuuronderwijs.

4. De kunst van het onderwijzen – een didactiek voor het literatuuronderwijs in zeven axioma's

Er zijn dus genoeg argumenten waarmee we het grote maatschappelijke belang van het literatuuronderwijs kunnen legitimeren. De vraag is echter hoe we deze belangrijke doelen kunnen realiseren. De nu volgende zeven axioma's vormen samen een vakdidactische theorie voor effectief en zinlijk literatuuronderwijs.

1. *Vakkennis en passie voor literatuur en fictie* – Als aan mensen wordt gevraagd om herinneringen aan goede docenten uit hun schooltijd op te halen, zullen ze bijna altijd refereren aan een docent die passie had voor het vak en die erin slaagde om de vonken van zijn of haar vuur over te laten springen naar de leerlingen.
2. *Passie voor het leren van de leerlingen* – De kunst van het onderwijzen is niet alleen je vak verstaan en daar enthousiast mee bezig zijn, het is ook passie hebben voor het leren van de leerlingen: de meester hoeft niet te dalen, maar moet de leerling helpen klimmen. Uit de leerpsychologie weten we dat aansluiten bij de voorkennis van leerlingen een bepalende factor is in het leerproces.
3. *Een longitudinale oriënteringsbasis* – Niets is zo motiverend voor leerlingen en docenten als vooruitgang die ze zelf ervaren en kunnen waarnemen. Als we willen dat leerlingen zich bewust zijn van hun eigen geletterdheid en ontwikkeling, dan hebben leerlingen en docenten een longitudinale oriënteringsbasis ('doorlopende leerlijn') nodig waarmee ze stappen in die ontwikkeling kunnen zetten en waarnemen.
4. *"Non scholae sed vitae discimus": doelen die leiden tot relevante kennis en ervaringen, en die leerlingen verbindt met elkaar en met de Nederlandse cultuur* – Literatuur onderhoudt een sterke band met de samenleving. Een goede roman laat zien hoe psychologische en sociologische processen werken, hoe macht werkt, wat liefde is en hoe personages omgaan met morele dilemma's, verlies of eenzaamheid, zowel in het heden als in het verleden. Literatuur geeft kortom stof tot nadenken en gesprekken, en daarmee zin aan het literatuuronderwijs.

Het literatuuronderwijs heeft ook een socialiserende, culturele functie. Het ontwikkelen van cultuurhistorisch besef is een belangrijke doelstelling van het literatuurgeschiedenisonderwijs (Slings 2007). Hoe kunnen we aan deze doelstelling werken? Ten eerste door ook andere cultuuruitingen in het literatuuronderwijs te betrekken en die zowel historiserend als actualiserend te benaderen. Ten tweede door op een dieperliggend niveau samenhang en betekenis aan te brengen, namelijk door cultuuruitingen te beschouwen als representaties van een bepaald idee, van een bepaald wereld- en mensbeeld (zie: Tabel 2). Deze benadering is uiterst

relevant voor leerlingen die in deze fase van hun leven op zoek zijn naar hun identiteit, naar een moreel kompas en naar de zin van het bestaan.

	Wereldbeeld	Idee
Middeleeuwen	Theocentrisch	God is het middelpunt van de wereld (geloof in een almachtige God)
17 ^{de} eeuw	Humanistisch	De mens is het middelpunt van de wereld (geloof in de mens)
18 ^{de} eeuw	Rationalistisch	De wereld en de mens zijn maakbaar (geloof in het verstand)
19 ^{de} eeuw	Romantisch	De werkelijkheid moet worden doorvoeld (geloof in het gevoel)
	Realistisch	De werkelijkheid moet zo ‘realistisch’ mogelijk worden weergegeven (geloof in de waarneming)
20 ^{ste} eeuw	Modernistisch	De werkelijkheid is verbrokkeld (geloof in verschillende werkelijkheden)
	Postmodernistisch	De werkelijkheid kan niet worden gekend, is ongrijpbaar (alles is relatief)

5

Tabel 2 – Literatuurgeschiedenis als ideeëngeschiedenis.

- 5. *Literatuur is een specifieke vorm van taalgebruik en geen apart vak* – De opdeling van de taalvakken in opzichzelfstaande vaardigheidsdomeinen is een van de grootste ontwerpfouten van het huidige curriculum (Meesterschapsteams Nederlands 2018). Deze verkaveling heeft er mede toe geleid dat er in het huidige onderwijs een schot staat tussen ‘literatuur’ en ‘taalvaardigheid’, terwijl de verschillen in taalgebruik in de werkelijkheid relatief zijn.
- 6. *Een constructivistische visie op leren en onderwijzen* – De hermeneutische aard van het taalonderwijs sluit aan bij een constructivistische visie op leren en onderwijzen, zowel cognitief-constructivistisch (Piaget, Bruner, Kohlberg) als sociaal-constructivistisch (Vygotsky).
- 7. *With a little help from my friends* – In het onderwijs maakt de docent uiteindelijk het verschil, zo blijkt uit onderzoek naar factoren die er in het onderwijs echt toe doen (Hattie 2012). Maar de docent kan het niet alleen. Het schoolvak Nederlands heeft een sterke en hechte vakgemeenschap nodig die zich medeverantwoordelijk voelt voor de kwaliteit van het onderwijs en die docenten ondersteunt. Een vakgemeenschap die bestaat uit docenten, vakdidactici en universitaire neerlandici, en die zich ook engageert voor maatschappelijke uitdagingen zoals het terugdringen van laaggeletterdheid en ontlezing. Docenten Nederlands zouden de neerlandistiek

moeten kunnen beschouwen als de *alma mater* van hun vak. De universitaire Neerlandistiek zou op haar beurt de les van de theoretisch natuurkundige Vincent Icke ter harte moeten nemen. Volgens hem steunt de wetenschap op drie zuilen: wetenschappelijk onderzoek, wetenschappelijk onderwijs en in deze tijd vooral wetenschappelijk publiekcontact. Het is deze derde zuil waar voor de neerlandistiek nog veel valt te winnen en waar in het onderwijs veel valt te halen.

Referenties

- Biesta, G. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten*. Amsterdam: Boom/Lemma.
- Dorleijn, G., D. De Geest & P. Verstraeten (2017). *Literatuur. Elementaire Deeltjes 50*. Amsterdam: University Press.
- Heijne, B. (2011). *Echt zien. Literatuur in het mediatijdperk*. Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Gennep.
- Meesterschapsteams Nederlands (2018). 'Visie op de toekomst van het curriculum Nederlands'. Online raadpleegbaar op: <https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/wp-content/uploads/sites/4/2018/02/Visie-Curriculum-Nederlands-Meesterschapsteams-1.5-definitief.pdf>.
- Slings, H. (2007). "Het waarom en hoe van historisch literatuuronderwijs". In: H. Goosen (red.). *Forum of arena: opvattingen over literatuuronderwijs. Een stand van zaken in 2007. VON-cahier 1*. Online raadpleegbaar op: <http://taalunieversum.org/inhoud/von-cahier-1/het-waarom-en-hoe-van-historisch-literatuuronderwijs>.
- Witte, T. & E. Jansen (2016). "Students' Voice on Literature Teacher Excellence: Towards a Teacher-organized Model of Continuing Professional Development". In: *Teaching and Teacher Education*, 56, p. 162-172.

Noot

- ¹ Deze tekst is een bewerking van het afscheidscollege dat de auteur op 16 maart 2018 heeft gehouden. De volledige tekst met veel voorbeelden uit de praktijk kan worden aangevraagd bij de auteur (t.c.h.witte@rug.nl).